

JUHÁSZ PÉTER

Nagy László bolgár népköltésfordításai

Kevés népköltés-antológia megjelenését előzte meg olyan várakozás, mint az *Erdőn, mezőn gyertyáét* (Magyar Helikon, 1976), amely magában foglalja a *Szabályák és citerák* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953) és a *Sólymok vére* (Magvető, 1960) teljes anyagát, és újabb ezer sort közöl a bolgár népdalkincsből. Ez a nagy érdeklődés természetes, hiszen a *Kalevala* fordítása óta egyetlen népköltészeti gyűjteménynek sem volt olyan nagy ösztönző, áldásos hatása líránkra, mint Nagy László: *Szabályák és citerák* és *Sólymok vére* című bolgár népköltés-antológiájának.

A bolgár népköltészet kincshalmazából merített tízezer sorban Nagy Lászlónak először sikerült idegen nyelven érzékeltetni a szinte napjainkig teljes ősi pompájában virágzó bolgár népi líra és népi epika költői erejét és imponáló sokféleségét: a szerelmi dalok sugaras báját, a hősi énekek mitikus arányait, a csúfolók és mulattatók féktelen derűjét, a bájoló s a karácsonyi és újévi köszöntők tündéres játékoságát, a hajdút-énekek délceg dacát.

Strausz Adolf század végén kiadott másfélszáznyi bolgár dal- és balladafordítása csupán a bolgár népdalkincs gazdag változatosságát mutatta be. Strausz nem volt költő, és a legnemesebb szándékkal sem érzékeltethette a bolgár népköltészet költői erejét és báját, vakmerőségét és gyöngédségét. Fordításaiból nem érezhettük az éneklő nép lelkét és művészetét, csak a folklór kiterjedésének irányait.

E kincs gazdagság felfedezéséről így vall Nagy László fordítói utószavában: „A bolgár népköltészetet 1951-ben fedeztem fel magamnak, hosszabb szófiai tartózkodásom idején. Meghatott fürgesége, robusztussága, költői vakmerősége. Tétovázás nélkül fordítani kezdtem. Munka közben szinte állandóan éreztem, hogy amit csinálok, az nem egyszerűen műfordítás. A papírra vetett soroknak a magyar népköltézzel rokon hangon kellett szólniok.”

Nagy László vallomása jelentős különbséget sejtet a bolgár és a magyar népköltészet között. S ha összehasonlítjuk a bolgár és a magyar népköltészet egyes műfajait, nyomban ki is derül, hogy a bolgár és a magyar népköltészet között nemcsak hangbéli, stílusbeli különbségek vannak, hanem jelentős eltérés van az egyes műfajok közötti arányokban is. S ez lényeges fáziseltolódást jelent.

Hogyha a folklórban és a hivatásos irodalomban, a személyiséglíráig terjedő, és az azt megelőző hagyományt összefoglaló néven a *líra történetileg első osztályának* nevezzük, a szabad személyiség függetlenülésekor megjelenő lírát pedig ehhez viszonyítva a *líra történetileg második osztályának*, akkor megállapíthatjuk, hogy a múlt században meginduló népdalgűjtés idején a bolgár népköltészet az első, a magyar pedig a második kronológiai rendszerbe tartozott.

Az epikus jellegű bolgár lírában még nem alakultak ki az állandó versszakok, még a legszemélyibb jellegű szerelmi lírában sem, hanem a sorok kisebb-nagyobb füzéréből áll egy-egy dal. A magyar népköltészetben a kifejlett, tisztább líra viszont igényelte a pontosabb, összevontabb és összezsengőbb formát, s így általánossá vált a versszak, a szabályos verssor és a sorvégi rím.

S ez az új stílus a régies epiko-lírai dalokat háttérbe szorította. Az óslíra műfajai helyett a személyesebb jellegű szerelmi, bor- és katonadalok, valamint az újfajta foglalkozásokhoz (summás, kubikos) kötött dalok terjedtek el.

Az archaikus magyar dalok ugyanúgy lokális jellegűek voltak, mint a bolgár s rendszerint ugyanúgy nyelvjáráshoz kötődtek, az új magyar népdal nyelvileg nemzetibb jellegű lett, közelebb került a köznyelvhez. A régi stílusú dal terjedelmesebb volt, az új dalok viszont többnyire csak négysorosak. Bőven beszélni bennük nem lehet. Nem lehet bennük eseteket, történeteket elmondani, olyanokat, amelyek az éneklővel vagy másvalakivel estek meg. Még arra sincs lehetőség, hogy az énekes megnevezze önmagát s a cselekvés helyét és idejét. Tartalma tehát nem lehet epikum, csak lírikum. Az énekes rövid, tömör előadásra törekszik. A négy kis sorban az elmondó csak a lényegesre szorítkozhat.

Új stílusú dalaink a lélek állapotait minden anekdotikus elem nélkül tolmácsolják. A tömör, négysoros versforma az énekmondót absztrahálásra, a leglényesebb dolgok és tulajdonságok kiemelésére és általánosítására készítette, vagy talán inkább az absztrahálás és a reflexió haladása tette lehetővé a tömör, négysoros versforma elterjedését.

Régi típusú négysorosainkban szinte minden egyes sor, minden egyes szólás merő kép — például:

Szántottam gyöpöt,
Vetettem gyöngyöt,
Hajtottam ágát,
Szedtem virágát.

Ezekből a régi típusú dalokból többnyire még hiányzik az általánosítás.

Az absztrahálás lényegesen gyakoribb népköltészetünk újabb műfajaiban: a bor-dalokban, katonadalokban, betyárdalokban, szolgálodalokban, aratódalokban, kubikos-dalokban, summásdalokban, panaszdalokban, gyári népdalokban stb. Ez érthető, hiszen népdalainknak ezek az utolsó eleven hajtásai már nemcsak a gyönyörködtetés és a szórakozás eszközei, hanem a szellemi harc fegyverei is. Ezeknek az új stílusú népdaloknak a tudatossági foka lényegesen magasabb, mint a hagyományos csoportoké. Az absztrahálás erős gondolati tevékenységet igényel, s ez megváltoztatja a népköltészet egyszerű és elemi hangját, a műköltészet közvetett és értelmi hangjához közelíti.

S ezzel elérkeztünk a magyar és a bolgár népköltészetnek talán legjelentősebb eltérő vonásához. *A bolgár népköltészet archaikusabb a magyarnál, közelebb áll a kezdehez, még epikusabb jellegű, de az epika alatt élő lírában az érzések uralma erősebb a gondolat fölött, mint a mi új stílusú népdalainkban.* A bolgár líra, még a legutolsó gyűjtések tanúsága szerint is, a léleknek főleg olyan rezdüléseit fejezi ki, amelyeket nem előz meg, mint közvetlen előzmény, erős gondolati tevékenység.

Ezek a belső tartalmi eltérések külső formai jegyekben is megmutatkoznak.

A bolgár lírai népdalok lényegesen hosszabbak a magyar lírai daloknál. Míg az Ortutay Gyula szerkesztésében 1970-ben megjelent *Magyar népdalban* között szerelmi dalok 20 százaléka négysoros, 55 százaléka pedig nyolcsoros vagy annál kevesebb (most tekintsünk el attól, hogy a nép több négysoros strófát egy dallamra, együtt énekel), a *Balgarszko narodno tvorceszstvo* VI. kötetében (1962) között szerelmi daloknak csak 0,5 százaléka négysoros és 12,7 százaléka nyolcsoros vagy annál kevesebb.

Az összehasonlítás minden egyes adata azt bizonyítja, hogy a bolgár népköltészet egésze és egyes műfajai és egyes alkotásai is lényegesen archaikusabbak, mint a magyar népköltészet, és erősebb a közösségi jellegük.

Ne csodálkozzunk hát azon, ha a költő, aki azzal a tudattal fordított, hogy „a papírra vetett soroknak a magyar népköltéssel rokon hangon kell szólniuk”, stilizálásra kényszerült. Tudta, hogy a személytelen, kollektív élményt és szemléletet műfordító nem mentheti át maradéktalanul. Ezért inkább az illuziókeltés lehetőségéről is lemondott. Nem archaizált, kerülte a tájnyelvi kifejezéseket, a hosszadalmas

epikus énekeket megrövidítette, s az epikus jelleg helyett a drámai és a lírai jelleget erősítette fel. Kétségtelen, hogy a magyar népdal stílusához közelített dalok veszítettek ősi, archaikus jellegükből és sajátos bájukból. Nagy László stilizálta a dalok dialektusban kapott szövegét, ezzel megváltoztatta az énekmondók egyéniségét, mert valamely népdal elsősorban azért népi, mert magán viseli a forrásait átalakító énekmondó népi személyiségének a jegyét. Cserébe viszont Nagy László megmen-tette, sőt az eredeténél kissé gazdagabban áradó nyelven felerősítette az eredeti szö-vegek képi szemléletét, hangulatát, ritmusát, lelkiségét. Fordítás közben, tudatosan vagy öntudatlanul, ugyanazt az utat járta végig, amelyet a magyar népköltészet az elmúlt századok folyamán megtett, vagy legalábbis ugyanaz a tendencia érvényesült munkájában. Nem pusztá szeszélyből vagy önkényből módosította az eredeti szöve- get, hanem a magyar népköltészet fejlődéstörvénye alapján. Más kérdés, hogy van-e joga fordítónak ilyen módosításra? A magyar népdalok jól felismerhető vonásaival nem sérti-e meg a kötelező műfordítói alázatot?

A népdal fordítójának két — sokszor alig összeegyeztethető — feladattal kell megbirkóznia: szép magyar népdalt kell teremtenie, és meg kell őriznie a lefordított népdalok nemzeti sajátosságait.

Nagy László bolgár népdalfordításai, ha kissé stilizáltak is, tökéletesek, nemcsak mint magyar népdalok, hanem mint bolgár népdalok is, mert a bolgár és a magyar népdal és a fordító között szoros a szellemi rokonság. Csoóri Sándor megállapítása szerint „...egy költővel egy másik költő szerencsés esetben még azonosulhat, de egy néppel, valójában, egy másik tudna csak azonosulni. Nagy László bartóki képes- ségekkel itt állja ki a próbát. A szomszédos népek szelleme felé népünk szellemi- ségével fordul”.

Teljesen egyetértünk Csoórinak azzal a megállapításával is, hogy „Arany János óta Nagy László az egyetlen fordítónk, aki saját költői nyelvét úgy adja kölcsön egy másik nép költőjének vagy költészetének, hogy vérátömlesztés közben anya- nyelvünk minden képessége megmutatkozzék: ódon-sága és hajlékonysága, csöndje és kérgessége, sikamlóssága és tüze, népiessége és szürrealizmusa.”

Nagy László bolgár népdalfordításait három önálló kötetben adta ki. Köteteinek már a címe is jelzi szemléletének s ennek eredményeként költészetének és műfor- dításainak változó jellegét. A *Szablyák és citerák* azt sugallja, hogy a tárgyi jelleg kerül előtérbe, a *Sólymok vére* pedig azt, hogy a jelkép a reális képnél is jobban jellemzi a népköltészetet, az *Erdőn, mezőn gyertya* viszont a népköltészet szürrea- lisztikus vonásaira irányítja a figyelmet. A *Szablyák és citerák* megjelenése idején szemléletében mindennapi életének tárgyi motívumai csakugyan lépten-nyomon meg- jelentek. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy hasonlatait fordítás közben is min- dennapi életének tárgyai közül vette. *Sziten dazsd vali kato margarit* fordításában ekkor még így hangzik magyarul: *Szopora dér hull, mint a kölesszem*.

A nép hasonlata ekkor még merészebb, eredetibb és költőibb: az apró permetező esőcseppeket gyöngyszemekhez hasonlítja. Nagy László pedig kölesszemekhez. A köl- tői népiesség sugallta közvetlenség, a realista kifejezés úgynevezett egyenes vonala ekkor még néha megkötötte szuverén világot alkotó készségét. Lírája mégsem vált leíró jellegűvé. Friss és üde hangra, egyéni látása, népi izekkel gazdag stílusa már 1945-ben erősen megkülönböztették verseit a vele együtt jelentkező fiatal költők még gyakran egyhangú kórusában. Költői ösztöne már akkor is a tények és esemé- nyek kissugarú körének tágitására ösztönözte. Verseiben a természeti képek, a min- dennapi élet tárgyi motívumai — megszemélyesítés útján, illetve metaforaként — önmagukon jóval túlmutató jelentést hordoztak. Költészete tehát már ekkor rend- kívül egyéni volt, s ami számunkra most még ennél is fontosabb: már ekkor meg- található népdalfordításaiban a személytelennek és a rendkívüli egyéninek az a sajátos összeötvözése, amely népdalfordításaira mindmáig jellemző. Az egyéniség el- különítő stílusjegyeinek jelenléte egyébként természetes is, hiszen a *fordítás is alkotás*, s minden alkotás mögött egyéniséget kell feltételeznünk, mint teremtő elvet.

Már első fordításaiban is szinte minden egyes dalon rajta hagyja egyéni tehet- ségének jegyeit. „Nincs szükség különösebben kifinomult stílusérzékre ahhoz, hogy

névalírás nélkül is felismerjük Nagy László fordításait” — írta Eörsi István a *Darázskirály* megjelenésekor. Minden sorban „elárulják őt vérmes jelzői, bődító gazdagságú, modernül népies nyelve”: deteto greit kako letno szance (a gyerek ragyog, mint a nyári nap) = Nyári napként *tündököl a gyerkőc*; i' ode' e tie, sto' ode'e (és elmentek, ahova elmentek) = *Elnyargalnak messze tündökölnek*; carna arapina (fekete szerecsen) = *kormos Szerecsen*; carna zandana (fekete tömlőc) = *vaksi tömlőc*; i szi padna carna arapina (és ledőlt a fekete szerecsen) = *Ledöndül a Szerecsen a földre*; go zakacsi v zemi do pojasza (derékig a földbe vágta) = a föld is *megdöndült* alatta; carna arapin (fekete szerecsen) = szerecsen fajzat; izvihna (felkiáltott) = tüstént parancsolta; carna arapina (fekete szerecsen) = pokolbeli dervis; sztoi tamo, carna arapino! (maradj ott; fekete szerecsen) — Allapodj meg Szerecsen, te átok!; do kraj zemja glaszove sze szlusat (a föld végéig hallatszottak a hangok) = Földeken át *nyilallott* a sírás; konja sarenova (tarka lovát) = *almásszörű, szárnyas paripáját*; Na men ti jako da sze darzsis (Jól kapaszkodj belém) = Jól kapaszkodj *lombos üstökömböbe*; ta padna na zemja goszpodna (leesett az Úr földjére) = Leborult a *szép harmatos fűre*; Darzs sze, nikalov carni arapin (Vigyázz, te semmiházi fekete szerecsen) = — Hej, Szerecsen, hej, te *rusnya* senki!; Aj da vidim, carna arapino (Na nézzük, fekete szerecsen) = Hallod-e te *rút fekete átok*; drobni dzvezdi (apró csillagok) = csillagsziporkázás; Jankula 'szite' i zagubi (Jankula mind elveszejtette) = *Törököknek magvát szakasztotta!*

Figyeljük csak meg, hányféle jelzőt és szókapcsolást használ a bolgár népdalok fekete szerecsen kliséje helyett: kormos Szerecsen; Szerecsen fajzat; pokolbeli dervis; hej te rusnya képű; Szerecsen, te átok; hej, te rusnya senki; te rút fekete átok.

Igéi még eredetibbek és egyénibbek, és ami a legfontosabb: lehetetlen kifejezőbbeket találni: *Ledöndül* a Szerecsen. Ebben az igében egyszerre van benne a *ledől* (tárgy, főleg építmény vagy fa, álló helyzetéből egész tömegében, illetve hosszában a földre dől, esik), és a *döng* ([föld, padló] tompán visszhangzik, tompa hangot adva reng, dübörög). S e két fogalmat az olvasó egyszerre érzékeli, egyszerre fogja fel, s nemcsak értelmével, hanem érzékszerveivel is, szinte az egész lényével.

Ez az egyetlen sor: *Földeken át nyilallott a sírás*, sőt egyetlen szókapcsolata: *nyilallott a sírás* is elárulná, ezen névtelen fordítás között is, hogy ezt a hőséneket Nagy László fordította. Nincs még egy költőnk, aki ilyen költői többlettel cserélte volna fel az eredeti szöveg *hallatszik* igéjét.

Nagy László ezzel az igéjével is arra készletti olvasóit, hogy amit mond, amiről beszél (a sírás terjedéséről), azt ne csak értelmükkel fogják fel. A nyilallik szó először mindenkiben az ige első jelentését idézi fel, azt, hogy valamely testrészen, főleg lélegzés vagy hajlás közben, *hirtelen hasító, szűrő, húzó jellegű éles fájdalom jelentkezik*. Miközben felidézzük a szó érzékszerveink által talán többször is felfogott és agyunkba elraktározott első jelentését, értelmünk felfogja második jelentését is, azt, hogy *nyúlsebesen halad, terjed, fut, száguld*, mint a nyíl, amelyből a szó ered.

Többen felfigyeltek már arra, hogy Nagy László a logikai szférát is képi szférán keresztül fejezi ki, hogy verseiben a képzeletiség és a realitás egymásba játszik s képei többsíkúak. A most elemzett szókapcsolatai alapján azt is megállapíthatjuk, hogy igéi nem csupán értelmünkhöz szólnak, hanem az érzékelés elemi rétegein át is nyomulnak tudatunkba. Szókapcsolataiból erőteljes képi érzékletesség árad. Többé-kevésbé módosítja a lefordított szöveget, hol megrövidít (két sort összevon, vagy néhány sort elhagy), hol megtoldja, hol csak egyes részei helyébe tesz újat, neki tetszőt. De mindezt a nép ízléséhez alkalmazkodva teszi.

A *Székely Gyerkőc és Latinszki király* hősi ének nála 207 sor helyett 201 sor, mert néhol két sort összevont.

A *hét király és a szerecsenben* még nagyobb az eltérés, a magyar változat 46 sorral rövidebb. Itt a költő már nemcsak összevont, hanem egész sorokat, néha öt-hat sort is elhagyott.

Arra a kérdésre, hogy vajon összeegyeztethető-e egész sorok elhagyása a nép alkotó módszerével, bármilyen hihetetlen is, de igennel válaszolhatunk. A nép is

módosítja az átvett szöveget, még Petőfi és Arany költeményeivel is szuverén módon bánt.

A nép nemcsak a műköltészetből átvett költeményeket módosítja, hanem saját alkotásait is.

A népköltészetben nincs hiteles alap- vagy összöveg, mint az irodalomban. Ahányszor elénekelnék egy dalt, annyi variáns jön létre. Nagy László fordításai sem térnek el jobban a lefordított művektől, mint azok egy-egy változatai, pontosabban olyanok, mint a bolgár népdalok *magyar variánsai*, mintha a magyar nép tanulta volna el és formálta volna át izlése szerint ezeket a dalokat. A különbség csupán az, hogy míg a folklórművészetben nem az esztétikai megfontolások, hanem elsősorban a hagyományozás társadalmi körülményei hozzák létre a különböző variánsokat, addig Nagy Lászlónál szerepet kapott az esztétikai megfontolás is.

A hasszadalmas dalokat, amint láttuk, általában tömöríti, rövidíti, mégis gyakori nála az ismétlés. Hol a sor végén levő szavakat ismétli meg a következő sor elején, például:

Eredj Jana a Dunához,
Fehér Duna *hús vizéért*,
Hús vizétől felépülnél!

máshol:

Legény fekszik *tengerparton*
Tengerparton lepedőre

hol egész sorokat megismétel.

A sor végén levő szavaknak a következő sor elején való megismétlése, az epaphora, ugyanúgy népi eredetű, mint a gondolatritmus.

Néhol egy új sorral toldja meg a dalt, például:

Megfordult a Szerecsen a szóra
Megfordult a pokolbéli dervis

vagy

Sátor volt az, fehér sátor
Selyemből szőtt fehér sátor

vagy

Hízélgő hívás rosszra vall,
Török ravaszság törbe csal

máshol elhagy egy sort és helyébe írja a gondolatritmus második sorát. Az eredetiben ez volt:

Ami volt, elmúlt, elfeledd.
És indulj erre.

A második sort elhagyja. Helyette új sort ír: *Seb ha volt, az is beheged.*

Mi készítette e változtatásra? Pusztá szeszély vagy önkény? Nagy László költői megnyilatkozását itt is a magyar és minden más népköltészet hagyománya irányította. Az a törvény, amely ebben a sorban, mint alkotóerő megnyilvánul, a népköltészet legfőbb törvénye. A parallelizmus vagy más néven a gondolatritmus valamikor a népköltészetben mindenképp felett való volt. Amikor Nagy László ilyen tartalmi, gondolati képpen szól hozzánk, a közönséges beszédben is használt „És indulj erre” felszólítás helyett, alkotó költői módjában a nyelven az eredeti ősi állapota éled fel. A gondolatritmus alkalmazásával célja bizonyára az volt, hogy a költemény alapjául vagy legalábbis ennek a résznek kényszerítő okául, forrásul szolgáló főérzést, alaphangot zengésben tartsa, és mint a zenében egy motívumot, tovább fűzve, alakítsa, kifejtse. Az előző sorban megnyilatkozó alaphangot „Ami volt, elmúlt, elfeledd” a párhuzamos képpel fenntartja, megújítja. Ugyanazt mondja a párhuzamos képpen, mint az előző sorban: „Seb ha volt, az is beheged”, csak hogy más szavakkal, új képpel.

Kétségtelen ugyan, hogy Nagy fordításában itt is az öntudatos művészi munka érvényesült, de az a népköltészet természetes, ősi, öröklött hagyománya szerint történt.

Más kérdés, hogy van-e joga a költő-műfordítónak, akár a saját népe hagyományai alapján is, olyan mértékben módosítania a lefordított népdalokat, mint ahogy a nép névtelen énekesei naponta megteszik?

Tisztában vagyunk azzal, hogy ez csupán elméleti kérdés. Hiszen bármi legyen is a költő meggyőződése — nem tehet mást. Mit tehetne a költő, amikor ilyen sorokat kell lefordítani? — I' ode' e tija, sto' ode'e

Lemond az archaikus és a lokális tájjellegről, hiszen nem fordíthatja le egy adott tájszólásban, és a saját népe ízléséhez alkalmazkodva ír egy új sort, mint ahogy Nagy László tette: *Úszik a ló fekete habokban*. Tehát bármi legyen is a költő meggyőződése, szinte minden egyes sort kénytelen bizonyos mértékig stilizálni, megváltoztatni.

A műfordítót még hűsége is hűtlenségre kényszeríti. Nagy László minden egyes dalban, sőt minden egyes sorban megőrizte az eredeti versformát. Ha az eredeti dal 8 szótagú sorokból áll, akkor Nagy Lászlónál is 8 szótagú, sőt, ha az eredeti szövegben a sormetszet az 5. szótag után található, akkor Nagy Lászlónál is az 5. szótag után következik, például:

Csavidar az öccsét / szólítja:
— Lalcso, te öcsém, / atyafim,

Ha az eredeti szöveg 4+6 képletű tízesekből áll, Nagy László azt is híven megőrzi, például:

Marko fenn ül / a magas dívánon,
Égből írás / esik a vállára.

A lényegesen ritkábban előforduló felező nyolcasokat (4+4) és a felező tízeseket (5+5) is híven megőrizte. Például:

Legény fekszik / tengerparton,
Tengerparton / lepedőre,
Ezüstből a / lepedője,
Hajtja fejét / ezüst kőre.

Nagy László tökéletesen megőrizte a bolgár népdalok versformáját, pontosabban a tökéletes megőrzésre törekedett, az archaikus és tájjelleget leginkább őrző indulatszók elhagyása és a magyar és a bolgár nyelv közötti különbség azonban dilemma elé állította. A bolgár nyelv *analitikus nyelv* (a szavak közötti kapcsolatot a mondatban nem a szavak ragozott alakjai, hanem segédszavak, szórend stb. jelzik), a magyar pedig *szintetikus nyelv* (a szavak közötti kapcsolatot a mondatban főként maguknak a szavaknak ragozott alakjai jelzik), ezért magyar fordításban minden egyes sor, a legpontosabb fordításban is, egy-két szótaggal rövidebb. Nagy Lászlónak választania kellett: vagy lemond az eredeti bolgár versformákról, vagy szinte minden egyes sorba, pusztán a versmérték kedvéért, beír egy-két töltelékst, főleg jelzőt. A bolgár versmértékhez nem lehetett hűtlen, mert ha a bolgár 4+6 képletű tízesekből elhagy két szótagot, akkor a lényegesen kevésbé elterjedt felező nyolcas (4+4) az ősi magyar versmértékhez közelíti a sajátos bolgár versformát. A többi versmértéket sem változtathatta meg, hiszen versben a forma is a tartalom szerves része. S ezt egyébként sem engedte volna meg a magyar műfordítás több évszázados hagyománya. Gyakorlatilag tehát nem volt más választása, mint a népdalok mondanivalója szempontjából felesleges, sőt azt némileg módosító tölteléksszavak használata.

Kétségtelen, hogy ha egy hősének egyszerű, keresetlen nyelvébe bekerül 80—100 tölteléksszó, többnyire jelző, amely talán leginkább magán hordja az egyéniség elkülönítő stílusjegyeit, a hősének nyelve gazdagabb, árnyaltabb és egyénibb lesz. Az alkotó egyéniségnek ez a megnyilvánulása az ősbibb, archaikusabb bolgár népköltészettől még idegenebb, mint az újstílusú magyar népdaloktól.

S így Nagy László még ott is a magyar népdalok stílusához közelítette a bolgár népdalokat, ahol nem akarta. E hűtlenségre hűsége, a bolgár versmértékekhez való ragaszkodása vitte. E hűtlenséget gyakran úgy csökkentette, hogy két sort összevont vagy három sorból csinált kettőt.

Nagy László fordítását a *Szabályák* és *citerákban* még nem annyira a szokatlan, ritka jelzők gyakori használata árnyalja, mint inkább a jelzők és határozók nagy száma.

Az egyéniség elkülönítő stílusjegyei csak a *Sólymok vérében* erősödtek fel. A szemléletében és alkotó költői módszerében végbement változást talán mindennél jobban szemlélteti egy bolgár népdalnak az a sora, amelyet Pavel Matev versében újra lefordított, mert lehetőséget ad az összehasonlításra. A *Szabályák* és *citerákban* a *Sziten dazsd vali kato margerit*-ot, amint láttuk, még így fordította: *Szapora dér hull, mint a kölesszem*. A dazsd (eső)-ből dért csinált, hogy a *gyöngyszemeket* a mindennapi élet tárgyai közül választott *kölesszemekkel* cserélhesse föl. Most pedig így fordította: *Most margarétás záporok / világítják a vak világot*.

Képzettársítása már sokkal szabadabb, képalkotása merészebb. A kép szokatlan, meghökkentő: *margarétás záporok*. Már nem két különböző, de egymással bizonyos pontban érintkező fogalmat állít egymás mellé, mint a bolgár nép névtelen énekese (*aprószemű eső-gyöngyszem*), a két összehasonlított elem között nála végtelenné növekszik a távolság. S már nem azt mondja, hogy az eső *olyan mint*, hanem *ez* vagy *az (margarétás zápor)*, tehát nála már nem hasonlatról van szó, hanem azonosításról, metaforáról. Hasonlatából kimaradt a mint, tömörebb lett. A kötőszavak kibóbasá, s két távoli valóságélem társítása Nagy László költészetének is egyik fő vonása.

Ez a szabad fordítás többet ad, mint a hívebb tolmácsolás. Mégis talán helyesebb lenne, ha nem neveznénk *fordításnak*, hanem ennek a szónak olyan szinonimáját keressünk meg, amely adekvátabb a Nagy László által végzett művészi alkotó munka lényegével. Az „átköltés”, „Pavel Matev után”, „Bearbeitung”, „imitation”, „adaptation” formulák a „fordítás”-nál hívebben tájékoztatnák az olvasót a vállalkozás jellegéről.

A *Sólymok vérében* is találunk fordítást, amelyet bátran nevezhetnénk így: „változatok bolgár népdaltémákra” vagy „szabadon, bolgár népdal után”.

Annak bizonyítására, hogy amit csinált, az nem egyszerű műfordítás, elég a *Fehér szél támad* két utolsó sorát összevetnünk az eredetivel; szó szerinti fordításban: Aki minket élve elválaszt, / Válassza el a fekete pestis. Nagy Lászlónál: Aki kettőnket egymástól eltép, / Fekete dögvész tépje ki a lelkét!

Talán ebből az egyetlen idézetből is érezhető, hogy a népdal szokástörvényei szorosabb partok közt tartják a kidolgozást. Nagy László költői eljárásai helyenként itt már szétfeszítették ezeket a gátakat. A költő a virágnyelv alatt meglapuló jelentést is kimondta. Természetesen *nem a népdal megváltoztatására, hanem lényegének kiemelésére törekedett*. Nagy László költői képei néhol egyénibbek, főnevei szokatlanabbak, igéi erőteljesebbek, több erő és szenvedély feszül bennük. A már idézett *Fehér szél támad* fordításában az *elválasztból eltép*, a *pestisből dögvész*, a *válassza elből tépje ki a lelkét* lesz. Bár ezzel kétségtelenül sikerült a bolgár népdalt a szenvedélyesebb és tragikusabb hangvételű székely népballadákhöz közelítenie, ez már valóban nem egyszerű fordítás, és nemcsak azért nem az, mert rokonhangon szól a magyar népköltéssel, hanem azért sem, mert Nagy László költészetének hangját is idézi. Olyan amalgám ez, amely egyesíti a kollektivitás és az egyéniség elvét. Az évszázadokon át csiszolt képek a fordítás alkotó folyamatában a népdal kliséiből felszabadulva a költő érzésével telítődtek, és új, sajátos, egyéni jelleget nyertek. Nagy László fordításában a nép névtelen énekésének kollektív alkotássá vált éneke, a kollektív jelleget részben megőrizve, újra egyéni lírává lett. Akarva vagy akaratlanul, de Nagy László költészetének belső értékövezetéhez is tartozik. Nagy László költészete is, csakis az egyéniség elvének bizonyos fokú érvényesülése alapján illesz-

kedhetett az idézett két sor szervelesen bele a Zsana Nikolova versmondásainak varázslatát idéző saját költeményébe:

Átkozódní tanulókat a Hangtól,
éltető szerelem, érdekünkben
kiáltok: *aki egymástól eltép,
tépje ki fekete pestis a lelkét!*

Mi ez? Motivumvándorlás, vagy csupán kamatosan visszaveszi, amit korábban a saját lelkéből a bolgár népdalnak kölcsönzött? Sem az egyik, sem a másik, hanem az individuális poétai géniusz találkozása a népköltészeti forrással, a bartóki vonal folytatása: az ősi dallam-, ritmus- és jelképvilág felfedezése és összefonódása a kor leghaladóbb művészi és társadalmi törekvéseivel. Olyan mélységre bukkant, ami a modernség kimeríthetetlen aranybányájának bizonyult. Bartóktól tanulta meg, hogy a népköltészetnek rétegei vannak, s a legmélyebb réteg megismerése felveti az összehasonlítás szükségét. A folklór összehasonlító tanulmányozása pedig minden időben az egyes népek közt meglevő szellemi és kulturális határok ledöntéséhez vezetett. Így jutott el egy sokkal tágabb, a népeket egyesítő közösség elismeréséhez.

A bartóki inspiráció Nagy László műfordításaiban kétségtelen, de helyesen állapítja meg Bata Imre, hogy „Kellott ehhez a fogékonyság is. Fogékonyságát a gyerekkori élményvilág iszkázi közege edzette. Ahol még eleven volt a paraszti életforma, élt az eredeti népi kultúra, de hamar jutott Nagy László oly érdekű műveltséghez is, amely ezt az eleveniséget jelentősnek állította. Népfiai, kik tehetségükkel húztak föl a szociális mélyvilágból, most végre találkoztak eredeti világuk dicséretével fönt időzések kezdetén. Nagy László szellemi kibontakozásának kezdetén a népi kultúra diadalmas.

József Attila és Bartók volt e kezdeti szellemi állapotnak a két koordinátája.”

Hogy műfordításában nem véletlen, hanem tudatos, alkotó törekvéstről van szó, azt Nagy László vallomása tanúsítja: „A fordítás nekem, mint költőnek, arra volt jó, hogy egy népköltészi lényegét jobban megismerjem. Noha a bolgárkérőlván szó, gyakran gondoltam arra, hogy a népköltészet még napjainkban is ösztönözhet, hasznos hatású lehet a legújabb lírára. Költészetünk története mutatja, hogy különböző korokban más-más módon hatott, hol romantikájával, hol realizmusával. Hatása azonban, kivéve a nagy egyéniségeket, inkább áldatlan volt, mint áldásos. Egyszerűsége együgyűséggé, muzsikája csingilingivé silányult az avatatlank kezén. A népköltészet ilyenfajta lejárata még tart manapság is. Sok-sok arcát kellene végre ismerni. Cifrálkodása mellett észrevenni ékességét, realizmusa mellett absztrakcióit, világossága mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett égrelovelló szentségtelenségét. Ritmusában a lélegző eleveniséget.”

Ha nem ismernénk Nagy László bolgár népdalfordításait s azoknak költészetünkre gyakorolt hatását, ebből a pár mondatból akkor is megéreznénk, mit jelentett a dogmatikus esztétika korában a sokarcú népköltészetnek irodalmi tudatunkba emelése: *a nép nagy vonalú esztétikájának fényében jobban kirajzolódtak a hivatalos esztétika korlátai*. Világossá vált, hogy a népköltészetnek, amely „különböző korokban más-más módon hatott, hol romantikájával, hol realizmusával”, „sok-sok arcát”, „realizmusa mellett absztrakcióit, világossága mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett égrelovelló szentségtelenségeit” még ma sem ismerjük, pedig a múlt századi realizmus mértéke nem lehet örökké elsődleges és meghatározó. Hiszen hogyan alkalmazhatnánk ennek a realizmusnak a törvényeit az alábbi verssorok értelmezésére?

Szarvas úszik tengeren,
Szarvasbika, ág-bogas,
Ága-bogán bástyá van,
Bástyá fölött párna van,
Ül a párnán szépleány.

Nagy László művészi gyakorlata is segített egy évszázados felfogást megtingatni.